

Jan Wiśniewski

"Das Domkapitel von Pomesanien (1284-1527)", Mario Glauert, [w:] "Prussia Sacra", T. 1, Toruń 2003 ; "Die Domkapitel des Deutschen Ordens in Preußen und Livland", Mario Glauert, "Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands" 2004, h. 17 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 261-263

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RECENZJE i OMÓWIENIA

Mario Glauert, *Das Domkapitel von Pomesanien (1284–1527)*, w: Prussia Sacra, t. 1, Toruń 2003, ss. 621; *Die Domkapitel des Deutschen Ordens in Preußen und Livland*, w: *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*, h. 17, Münster 2004, ss. 316.

Do rąk czytelników, zainteresowanych przeszłością Prus, a zwłaszcza ich dziejami kościelnymi, trafiły dwie pozycje książkowe. Ich publikacja nastąpiła w niewielkim odstępie czasowym (2003, 2004). Tworzą pewną całość, dając kompendium wiedzy na temat działających w średniowieczu kapituł katedralnych w Prusach: Pomezanii (1284–1285 – Kwidzyn), Ziemi Chełmińskiej (1251 – Chełmża), Sambii (1285, 1294 – Schönewik, Królewiec), Kurlandii – biskup Wilhelm z Modeny uznał je za biskupstwo pruskie (1252 – Kłajpeda, 1290 – Hasenpoth), Rygi (1192 – Üxküll, 1210 – Riga). Wymienione kapituły erygowano albo na regule augustiańskiej, albo regule premonstratensów, albo jako korporacja księży diecezjalnych, ale ostatecznie zostały inkorporowane do Zakonu Krzyżackiego, z wyjątkiem Warmii, gdzie ten zabieg nie powiódł się. Warto zaznaczyć, że pierwszymi biskupami tych diecezji nie byli krzyżacy, ale duchowni innych zakonów lub księża diecezjalni. Krzyżacy w późniejszym czasie obejmowali trony biskupie: w Sambii Heinrich von Streitberg (Strittberg) († przed 1274); w diecezji chełmińskiej Friedrich von Hausen (†1274); w Kurlandii Edmund von Werth (+1292), w Pomezanii Heinrich (†1303), a najpóźniej w archidiecezji ryskiej Henning Scharpenberg (†1448). Wszystkie biskupstwa podlegały metropolii prowincji kościelnej w Prusach i na Litwie, którym w 1245 r. został arcybiskup Albert Suerbeer (†1272/73), rezydujący w Rydze od 1253 r. 26 grudnia 1566 r. metropolię w Rydze zniósł król polski Zygmunt August, rozwiązując m.in. kapitułę metropolitalną, która po śmierci arcybiskupa Zygmunta Augusta Meklemburczyka nie przystąpiła do wyboru następcy. Na skutek protestantyzacji kraju pozostałe kapituły katedralne już nie istniały, z wyjątkiem kapituły chełmińskiej, której terytorium leżało w granicach Królestwa Polskiego.

M. Glauert napisał obszerną rozprawę doktorską zatytułowaną *Das Domkapitel von Pomesanien (1284–1527)*, której główne tezy przedstawił w artykule pod tym samym tytułem w pracy *Die Domkapitel des Deutschen Ordens in Preußen un Livland* (ss. 53–84). Zasadniczy tekst rozprawy, po zaprezentowaniu źródeł, literatury, a przede wszystkim omówieniu zabytków (katedra i jej wyposażenie, zamek kapitulny oraz zamek wójta kapitulnego w Szymbarku [Schönberg] świadczących o gospodarce, umiłowaniu sztuki i liturgii, rozpoczyna się krótką prezentacją dziejów kapituły pomezkańskiej w Kwidzynie (do 1527). Autor najpierw wskazał na jej ustrój, a potem strukturę wewnętrzną, aby wreszcie prześledzić „pochodzenie i kariery kanoników”, w tym geografii ich urodzenia i wykształcenia. Kolejne zagadnienie dotyczyło dominium kapitulnego, na terenie którego kapituła posiadała pełną władzę świecką, czyli niemal nieograniczona władzę zwierzchnią, tak jak biskupi i Zakon na swoich terytoriach, z wyjątkiem ustawodawstwa krajowego i zwierzchnictwa wojskowego. Stąd zachodziła konieczność przedstawiania terytorium należącego do kapituły, której zasadnicza część leżała w południowo-wschodniej części biskupstwa (rejon pomiędzy Prabutami a Iławą), zajmując 1/3 powierzchni całej diecezji pomezkańskiej. Niejako zakończeniem tych rozważań jest prezentacja osobowego składu kapituły pomezkańskiej w Kwidzynie, od chwili erygowania aż do jej likwidacji. Autor podał skład personalny kapituły w poszczególnych latach, a także sporządził krótkie biogramy kanoników, uwzględniając nazwisko i jego warianty, a także źródłowo potwierdzony czas posiadania kanonikatu, w tym: 1) posiadane urzędy, 2) inne informacje, doty-

czące losów danego kanonika, 3) uwzględniając ich pochodzenie. Należy podkreślić, że jest to pionierskie, bo kompleksowe opracowanie, w którym zaprezentowano początki, rozwój i schyłek kapituły pomezkańskiej, aż do jej ostatecznej likwidacji w 1527 r. Czytelnik otrzymał pracę opartą na szerokiej bazie źródłowej: archiwaliach i źródłach drukowanych, a także bogatej literaturze, z wykorzystaniem polskiego dorobku naukowego.

W pracy *Die Domkapitel des deutschen Ordens in Preussen und Livland* czytelnik znajdzie omówienie dziejów wzmiankowanych wcześniej kapituł pruskich i litewskich w okresie średniowiecza. Artykuł wprowadzający (ss. 5–31), w którym przedstawiono dotychczasowe badania naukowe nad tymi kapitułami, napisał R. Biskup. Konieczność podejmowania nowych badań w tym zakresie wynika z tego, że dzieje tych korporacji ukazują nie tylko działania tej niewielkiej grupy duchownych, ale także cały system prawny w państwie pruskim. Kolejny artykuł A. Radziwińskiego traktuje o powstaniu, inkorporacji i pierwotnym uposażeniu średniowiecznej kapituły chełmińskiej (ss. 33–51). Natomiast M. Glauert zajął się zagadnieniem przyjęcia reguły krzyżackiej przez kapitułę katedralną w Rydze (ss. 269–316). Te dwa ostatnie opracowania traktują o szczegółowych problemach związanych z daną kapitułą, ale nadal brakuje kompleksowego opracowania dziejów tych kapituł, jakie otrzymała kapituła pomezkańska z rąk M. Glauerta. Kapituła chełmińska była przedmiotem zainteresowania wielu badaczy, dlatego wiele aspektów jej dziejów zostało już dobrze oświetlonych (J. Hoelge, A. Mańkowski, K. Górski, A. Radziwiński).

Bardzo dobrze się stało, za co każdy badacz dziejów pruskich będzie wdzięczny, że R. Biskup podjął się wydania manuskryptu monografii *Studien über die Verwaltungsorganisation des bistums Samland im Mittelalter*, który przygotował w 1922 r. H. Schlegerberger, a M. Glauert przygotował do druku monografię zatytułowaną *Das Kurländische Domkapitel bis 1561*, autorstwa E. Hertwicha, która ze względu na trwającą II wojnę światową nie mogła się ukazać w 1943 r. To bardzo cenne opracowania, z których korzystali nieliczni autorzy zajmujący się przeszłością Prus, ze względu na to, że były dostępne tylko w bibliotekach Berlina (Schlegerberger – in der Staatsbibliothek Berlin; Hertwich – in der Bibliothek der Berliner Humboldt-Universität). Dziś te prace, po wielu dziesięciokrotnych latach, przeżywają swoje drugie narodziny, służąc nauce.

Praca Erwina Hertwicha posiada taki sam układ jak monografia M. Glauerta, na której zapewne wzorował się, opisując dzieje kapituły pomezkańskiej. E. Hertwich wyszedł od wskazania źródeł, a następnie omówił kwestie związane z erygowaniem diecezji w Kurlandii, prezentując jej biskupów (34). W trzecim rozdziale, jakby uprzedzając kolejne partie opracowania, traktujące o kapitule, przedstawił stan liczebny kapituły i jej wewnętrzną strukturę: 22 prepozytów (1252–1562), 15 dziekanów (1290–1563) oraz 50 kanoników (1246–1561), a dopiero potem zajął się obsadą biskupstwa (ustalił 29 biskupów), które należało do członków gremium kapitulnego, a także erygowaniem kapituły katedralnej. W rozdziałach 5–8 zaprezentował: *Die Herkunft, Bildungsverhältnisse; Voraussetzungen für die Aufnahme in das Domkapitel*, a na zakończenie zajął się problemem *Ausscheiden aus dem Domkapitel*, zamykając okres działalności poszczególnych kanoników w tej korporacji.

H. Schlegerberger natomiast przedstawił organizację zarządzania diecezji sambijskiej w średniowieczu, stąd problematyka kapituły katedralnej została ściśle powiązana z jej dziejami. Taki układ pracy poszerza wiedzę czytelnika, dając cały obraz diecezji, a nie tylko jej szczegółowy wyliczek. Najpierw autor omówił „duchową”, czyli kościelną administrację diecezji, w której uczestniczył biskup, oficjał sądu diecezjalnego, kapituła oraz inni urzędnicy. W zakresie administracji świeckiej, na terenie dominium biskupiego władzę posiadał wójt i inni urzędnicy dworscy, działający z upoważnienia biskupa, a na terytorium kapitulnym wójt kapitulny. H. Schlegerberger omówił także współdziałanie Zakonu w zarządzaniu. Osobny rozdział poświęcił także kancelarii, która była zwornikiem wszystkich działań biskupa, jako ordynariusza diecezji i pana świeckiego domi-

nium biskupiego. W „dodatku” przedstawił (do 1525 r.) katalog 22 biskupów sambijskich, kanoników, którzy w poszczególnych latach zajmowali najważniejsze urzędy w kapitule: 45 prepozytów, 43 dziekanów, 20 oficjałów (1318–1516), 14 kustoszy (1322–1473), 4 scholastyków (1331–1379), a następnie listę 49 wójtów biskupich (1255–1525) i 21 der Kumpane (1297–1385), a także osoby, które dzierżyły pozostałe urzędy (na tyle ile ujawniły ich źródła): die Karvansherren (3), die Hauskomture (27), die Hausmeister und Hofmarschälle (4) oraz die Pfleger von Georgenburg (5) i Sa-lau (6). Wreszcie zamieścił wzór tekstu przysięgi (*iuramentum fidelitatis*) składanej przez biskupa w czasie obejmowania urzędu, a także przez nowych kanoników, wchodzących do kapituły, którzy składali przysięgę obediencyjną biskupowi i kapitule. Pracę zakończono opisem zachowanych pieczęci poszczególnych biskupów (16) i niektórych sekretarzy biskupich (8), a także omówiono pieczęć kapituły, jej prepozyta i oficjała biskupiego oraz das Vikariatssiegel. Bardzo interesujący jest *Lebenslauf* autora, który kończy dzieło.

Lektura tych dwóch ważnych pozycji naukowych dostarcza czytelnikowi dobrze sporządzony obraz życia kościelnego i gospodarczego we wzmiankowanych diecezjach pruskich. Na terenie każdej z nich funkcjonowały trzy (niemal niezależne od siebie) centra władzy kościelnej i władzy dominantnej: biskup, kapituła i Zakon. Każdy z nich na swoim terytorium samodzielnie organizował życie gospodarcze (w tym osadnicze), posiadając pełną władzę sądowniczą, ale był ograniczony w zakresie samodzielnego przyjmowania praw krajowych i wojska, które pod kierownictwem wójta biskupiego podlegało zwierzchnictwu Zakonu. Natomiast w zakresie życia religijno-kościelnego całość terytorium diecezji podlegało jurysdykcji biskupa, który zatwierdzał kandydatów na probostwa i wizytował całą diecezję, a kapituła i Zakon cieszyła prawem patronatu (*ius patronatus*) na swoim terytorium.

Zaprezentowane prace nie tylko dostarczają wielu informacji, ale także pobudzają niektórych do pochylenia się na bogatymi dziejami kościelnymi ziem pruskich, zachęcając do podjęcia dalszych badań naukowych, tak w Niemczech, jak również w Polsce.

Jan Wiśniewski

Robert Traba, *Wschodniopruskość. Tożsamość regionalna i narodowa w kulturze politycznej Niemiec*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Poznań – Warszawa 2005, ss. 470.

W nowoczesnym niemiecko-polskim dyskursie prowadzonym w ramach pojednania hasło „zachód Polski – wschód Niemiec” albo też odwrotnie „wschód Niemiec – zachód Polski” stało się w minionych dziesięcioleciach modne i ukazywały się nawet książki pod takim tytułem¹. Nawet jeśli hasło to brzmi pojednawczo, to jednak stawia więcej pytań, niż daje, na pierwszy rzut oka, odpowiedzi – przynajmniej w publicystycznym zastosowaniu często wykorzystywane jest jako „the easy way out”, czyli upraszczające wyjście ze złożonej problematyki. W końcu chodzi tu o zasadnicze pytanie zarówno historyczne, jak i polityczne, mianowicie o zagadnienie ciągłości historycznej: jakie czynniki kreują ciągłość historyczną – terytorium? wielka grupa, jak np. naród? świadomość wielkiej grupy narodowej lub regionalnej? tożsamość jej postępowania? Chociaż ciągłość historyczna stosunkowo często mylnie rozumiana jest jako „stabilność” lub czynnik stabilizujący, sama koncepcja ciągłości musi również uwzględniać element zmian, niezależnie od tego, czy odnosi się do terytorium, czy też do grupy społecznej.

1 Np. M. Weber (ed.), *Deutschlands Osten- Poles Westens. Vergleichende Studien zur geschichtlichen Landeskunde* (Mitteleuropa – Osteuropa. Oldenburger Beiträge zue Kultur und Geschichte Ostmitteleuropas, Hg v. M. Garleff und H. Hahn, Bd. 2), Frankfurt/Main etc. 2001.